

Памет за семейството на проф. Иван Д. Шишманов

По случай 150 години от рождението му

Мария Младенова

Всички членове на семейството на проф. Иван Д. Шишманов са личности с безспорен принос за формирането на облика на българската наука, култура и образование в годините след освобождението на България от турско владичество. Те развиват активна дейност в полето на духовното и културното строителство на българската държава, а делата им са безспорен капитал в целокупната история на България. Родовите корени на семейството са свързани с царския род на Шишманови, чийто създател е цар Михаил III Шишман.

Димитър Емануилов Шишманов

Бащата на бъдещия професор Иван Д. Шишманов – Димитър Шишманов (17.02.1833 – 11.11.1875), известен възрожденски учител, читалищен деец, книжовник и заможен търговец, е роден във Видин. Завършва търговското училище в Тимишоара (Румъния). Участва в представленията на немска театрална група в Унгария, служи като доброволец в австрийската армия, участва в италианския поход на генерал Йозеф Радецки, в който е раняван няколко пъти. През 1873 г. се връща в България и работи като търговец и учител в Свищов, където през същата година открива първото българско търговско училище, чиято цел е да подготвя кадри за развитието на процъфтяващата ни търговия, но след първата учебна година е закрито от турските власти [13].

Димитър Шишманов е братовчед на Алеко Константинов и близък приятел на Иван Радославов. Съпругата му е леля на известния художник Александър Божинов.

Д. Шишманов се включва активно в културния живот на града, председател е на първото българско читалище „Еленка и Кирил Аврамови” (1856). Ръководи театралната му дейност и ратува за създаването на български театър. Владее добре румънски, италиански и немски, превежда „Разбойници” на Фридрих Шилер. Автор е на драмата „Добрият син” (1857), втора редакция (1871), и на комедията „Добродетел и злоба” (1871), чиито герои са само жени. Те са представяни на сцената на читалището в Свищов [11].

Обнародва и няколко брошури, в които поставя въпросите за необходимостта от образование на девойките, за задълженията на мъжете в семейния и обществения живот. Защитник на еманципацията, той се обявява против третирането на жената като непълноценен член на обществото.

Единственият син на Д. Шишманов – Иван Димитров Шишманов, е един от най-големите умове на България след Освобождението.

Проф. Иван Димитров Шишманов

Иван Д. Шишманов е роден в Свищов (22.06.1862–22.06.1928, Осло). Благоприятната семейна атмосфера формира у бъдещия учен не само стремеж към знания, но и готовност да служи на високи национални идеали, изразени в значителната му книжовна и патриотична дейност в името на България.

Учител, университетски преподавател, министър на просвещението, общественик и радетел за европейско единение, Шишманов е един от малцината интелектуалци, извели България от Ориента и дали тласък на нейното европейско развитие.

Истински космополит и интелектуалец от световен мащаб, получил средното си образование във Виена, а висшето в университетите на Йена, Женева и Лайпциг, където учи при световни авторитети, той е сред бележитите личности на своето време.

Още в края на XIX в. италианският публицист Вито Мантегаца в книгата си „Два месеца и половина в България” го определя като „най-учения, най-културния и най-интелигентния българин” [10].

Като служител в Министерството на народното просвещение участва в създаването на Висшия педагогически курс в София, а като министър (1903–1907) работи за създаването на важни образователни и културни институции в страната.

С името на Шишманов е свързано както прерастването на Висшето училище в университет, така и учредяването на ефорията „Братя Евлоги и Христо Георгиеви”, на която се поставя задачата за изграждане на специална университетска сграда с парите, завещани от двамата родолюбци.

Шишманов основава Педагогически музей към Министерството на народната просвета. Създава първото българско училище за слепи деца и Института за глухонеми, първата детска забавачница, Учителско-лекарския съюз с копнеж да служат на просветния напредък на България.

С разбиране за ролята на музиката, театъра и изкуството за възпитанието на нацията Шишманов полага грижи за тяхното институционализиране, като през 1904 г. открива в София първото българско частно музикално училище, по-късно Музикална академия. На него дължим идеята за разделянето на Народния музей в София (1892) на Етнографски (1906) и Археологически (1909), намирането на средства за построяването на сградите на Народния театър и Рисувалното училище, на които той възлага отговорни национални задачи – да стимулират развитието на българското изкуство и научните изследвания, като за реализацията им осигурява финансиране от държавния бюджет.

Шишманов несъмнено е една от най-представителните фигури в българския духовен и обществен живот от 1888 до 1928 г. Неговата ерудирана личност привлича вниманието на големи учени от много европейски страни, с които той умее да създава и поддържа близки контакти. За тях му помага отличното владение на всички основни европейски езици. Свидетелство за тези негови връзки са хилядите писма, съхранени в богатия му личен архив, който съпругата му Лидия Шишманова грижливо подрежда и предава на БАН.

Благодарение на Шишманов в чужбина следват и специализират стотици будни младежи, учени, учители, актьори, музиканти и художници, които след завръщането си стават предани строители на българското образование, наука и култура.

Шишманов е задълбочен познавач на българския фолклор, основава и редактира безплатно в продължение на 18 години „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина” (1889), на страниците на който за първи път публикува „Под игото” на Иван Вазов. Сборникът се утвърждава като изключително по важност издание в България и средище на българската наука в първите десетилетия след Освобождението, но мястото му в българската култура се определя главно от публикуваните в него сериозни фолклорни и етнографски проучвания, осъществени от различни кръгове на българската интелигенция, чиито интереси към науката са стимулирани от Ив. Д. Шишманов.

В продължение на четири десетилетия той чете в Софийския университет лекции по културна история, обща история на литературата, история на източните литератури, теория на народната поезия, сравнителна литературна история на Ренесанса в Италия, сравнителна история на западноевропейските литератури от Средновековието до XVIII в., демонстрирайки завидна ерудиция и осведоменост, високо оценени както от студентите, така и от редица чуждестранни учени, с които общува по различни поводи.

Шишманов не страни от политиката, има категорични пристрастия в полза на Народно-либералната партия. След края на Първата световна война той е избран за председател на българската секция в Паневропейския съюз и подкрепя идеята да се създадат Европейски съединени щати – Паневропа. Това ни дава повод гордо да се наредим сред основоположниците на европейската идея.

На първия конгрес на Паневропейското движение във Виена през 1926 г. Шишманов обявява от трибуната: „Европейският съюз трябва да бъде не само съюз на интересите, но и на духовете, а още повече на сърцата” [5]. На форума той е избран за вицепрезидент на Централния съвет на Паневропейското движение.

За признанието на Шишманов от нашия и чуждестранния научен свят говори фактът, че той е действителен член на БАН (1902), дописен член на академиите на науките в Белград (1897), Загреб (1899), Атина и Хелзинки, почетен член на Харковския университет (1907), дописен член

е на етнографските общества в Прага и Будапеща, членува и в десетки чуждестранни научни общества и дружества като гръцкото филологическо дружество „Парнас“ (1896), „Тарас Шевченко“ (1914) в Лвов, както и в други научни организации, участието му в които никога не е формално, а винаги е свързано с много поети и изпълнени ангажименти.

Неизброими са българските общества и съюзи, чиито основател и председател е Шишманов, покорява членовете им с осанката, интонацията и светските си маниери.

Превърнал се в личност-институция, създал школа от следовници, безрезервно отдал на България десетилетия в апостолско служене, през януари 1922 г., преди една неотложна операция във Фрайбург, той написва своето завещание, в което с право отбелязва: „Умирам с чувството на изпълнен дълг не само към моето страстно обичано отечество, но и към човечеството“ [13].

Но му било съдено да поживее още и да продължи неуморната си работа за развитието на националната ни наука, просвета и култура, за разбирателството между народите, за световния прогрес.

Избран за първи председател на българския ПЕН клуб, създаден през 1926 г., той достойно представя страната ни в единствената световна писателска организация.

Веднага след голямото земетресение в България Шишманов изпраща обръщение до всички секции на ПЕН клубовете в света с молба за помощ. Като отзвук идва апелът на австрийския граф д-р Рихард Куденхофе-Калерги, дал пръв идеята за създаването на Паневропа, до всички видни европейски вестници да подканят европейските нации да се притекат на помощ на страната ни.

Макар и с разклатено здраве, на 10.06.1928 г. проф. Шишманов заминава на конгрес на ПЕН клуба в Осло, но не се завръща. Там, на 22.06.1928 г., точно на рождената си дата, умира като войник на поста си, в служба на България до последния си дъх.

В негово лице България губи не само първостепенен учен с международна известност, но и двигателя и строителя на свободна България. С него си отива последната ни личност от ранга на В. Априлов, П. Берон и Ив. Вазов, олицетворяващи културната съвест и мощ на България.

Съпругата Лидия Михайловна Драгоманова (17.X.1865 – 6.II.1937)

С бъдещата си съпруга Иван Шишманов се запознава по време на следването си в Женева, където пристига заедно с Иван Георгов през август 1885 г. Тук те установяват близки връзки със семейството на украинския емигрант проф. Михайло Драгоманов, общуването с когото оказва значително влияние върху личността и интересите на Шишманов.

Апостол на борбата за възраждане на Украйна, проф. Драгоманов е сред преподавателите на младия българин, който среща в дома му неговата дъщеря Лидия, също студентка в Женевския университет, по-късно негова съпруга.

Родена и израснала в семейството на обеднели дворяни, Лидия има частни учители по пиано и по западни езици. Още в детството си научава четири европейски езика, а майка ѝ Людмила Драгоманова, известна актриса, я възпитава в трайна любов към театъра и музиката.

През 1888 г. тя се омъжва за Иван Шишманов, а България става нейна втора родина, на която тя посвещава своята енергия, време и сили.

Тук се развиват заложбите ѝ на писателка, журналистка и преводачка, а разнообразните ѝ прояви в медиите я утвърждават като интелектуалка с широки културни интереси, насочени към повишаване на равнището на духовния живот в страната ни. В продължение на 40 години тя развива кипяща културна и обществена дейност, подкрепя всичко, носещо белезите на истинската култура, а домът ѝ става значимо културно средище в столицата ни.

Журналистическата си дарба проявява на страниците на редица български списания и вестници като „Мир“, „Свободно слово“, „Свободно мнение“, „Български преглед“, „Българска мисъл“, „Женски глас“, „Вестник на жената“ и др., в които публикува статии по проблемите на музикалния и театралния живот у нас, по литература, политика и въпроси, свързани с еманципацията на българските жени.

През 1895 г. тя става постоянна сътрудничка на в. „La Bulgarie“ и в продължение на десетилетия чрез многобройните си статии пропагандира и рекламира постиженията на българската

култура, литература и изкуство в чужбина [6].

Освен в българския и френския печат тя публикува активно и в редица украински издания, сред които са „Украйна”, „Рада”, „Діло”, „Нова Украйна” и др.

Истинско библиографско предизвикателство представлява опитът да се издирят публикациите ѝ в българския и в чуждестранния печат.

Убеден франкофон, владееща до съвършенство френски език, тя развива и активна преводаческа дейност. Нейно дело са преводите на френски език на произведения на Иван Вазов, Добри Немиров, Ана Каменова, Николай Райнов, както и статии на самия Шишманов [2].

Театралните рецензии и анализи на Лидия Шишманова в българските и чуждестранните медии са истинска история на развитието на нашия Народен театър.

Многобройните ѝ анализи на концертите и постановките на операта, публикувани в театралната и музикалната рубрика на „Български преглед” и „Свободно мнение”, са съществен принос към историята на театралното дело в България и към развитието и утвърждаването на музикалната култура и традиции в столицата.

Лидия Шишманова е не само изявена журналистка, преводачка, музикална и театрална критичка. Тя е и активна общественичка. Владимир Василев припомня, че тя е „навсякъде, дето чувстваха, че има нужда от малко мъдрост и повече ентузиазъм” [1, с. 138]. „Навсякъде ние ще я намираме еднаква – повикана или отишла сама, за да види, да провери, да помогне с онова, което бе в нейните сили. И бе там без никакъв свой интерес, без никакъв мотив на славолюбие и суета, които ѝ бяха чужди – без амбиция дори, бих казал. Пред амбицията у нея стоеше обичта към делото” [1, с. 139].

С огромен ентузиазъм тя участва в учредяването и в работата на Клуба на българските писателки, създаден през януари 1930 г. с цел да поощрява и популяризира тяхното творчество, участва във всичките му прояви и срещи по различни поводи, изнася реферати на различни теми, включва се в организацията на юбилейните тържества на членките на клуба, в уреждането на редица благотворителни концерти, като с успех пее и свири на пиано в редица от тях, в много литературни четения, в общуването с чуждестранни писателки, гостували у нас по покана на Клуба на българските писателки.

Тя членува и в Дружеството на жените с висше образование, в Лигата на говорещите английски език.

Домът ѝ на ул. „Шипка” № 11 (в близост до Университета) става своеобразен център на културата и изкуствата в София. В него по нейна идея е основано първото музикално дружество, за чийто подпредседател е избрана Лидия. Пак в този дом е основано първото Дружество за закрила и развитие на изкуството, чиято дейност и прояви Шишманови подкрепят с желание и открит ентузиазъм, с които заразяват и привличат много симпатизанти на работата му.

Лидия Шишманова посвещава част от енергията си на Женския съюз и на осъществяването на неговите цели, участва интензивно в Дружеството за мир и свобода, подпредседател е на българския отдел в Международната лига за мир и свобода, взема участие в нейните международни конгреси, както и в редица инициативи на различни други дружества.

Огромната ѝ обществена дейност изцяло е подчинена на изграждането и утвърждаването на свободна България.

Семейство Шишманови се изгражда и утвърждава като хармонична семейна двойка, която впечатлява интелектуалния елит в страната с духовната си близост, с широките си културни интереси и с огромната си енергия, насочена към изграждането на цивилизована обществена атмосфера в страната още в края на XIX век.

Проф. Михайло Петрович Драгоманов
(18 септември 1841, Гадяч, Украйна – 20 юни 1895, София)

Бащата на Лидия Шишманова – известният украински историк, фолклорист, философ, езиковед и политик Михаил Драгоманов, е роден в Гадяч, Украйна. Син е на дворянин от казашки произход, високообразован за своето време. Бащата на М. Драгоманов се отличава с радикални идеи, които са в противоречие с идеите на хората от неговото общество, затова предпочита да

дружи с обикновените селяни, които чувства особено близки.

За щастие на младия Драгоманов по това време в Киев попечител на учебния окръг е Николай Пирогов (1810–1881), който полага грижи за талантливия младеж и осигурява постъпването му във Философския факултет на Киевския университет (1859–1864), за да следва история. През 1865 г. Драгоманов защитава докторат на тема „Император Тиберий“, след което е изпратен за 3 години в Европа – главно в Италия, във връзка с проучванията му на древната история на Рим.

Противник на всякаква диктатура, през 1876 г. му се налага да емигрира със семейството си първо във Виена, а след това се установява в Женева за около 12 години. В чужбина той следи какво се случва със славянството, поддържа връзки с български, руски и украински революционери. Среща се с Любен Каравелов, Захари Стоянов, Димитър Ризов, интересува се от Христо Ботев.

Ярка страница в украинско-българските отношения са контактите между М. Драгоманов и младия Шишманов, който по-късно става негов зет. На 28.XII.1888 г. се жени за дъщеря му Лидия Драгоманова.

Какво привлича украинеца и българина?

Владеещ няколко западни езика, Драгоманов следи с интерес постиженията на западните и руските учени в областта на литературознанието, социологията, философията и фолклора. Огромните му познания привличат като магнит младите европейски слависти, сред които е Иван Д. Шишманов. Украинският професор пленява Иван Д. Шишманов с програмата си за популяризиране на прогресивните европейски идеи за формиране в България и в Русия на адекватни научни представи за същността на хуманистичните национални движения. За сближаването на Драгоманов и Шишманов допринасят също общите им научни интереси и еднаквите им философски и обществено-политически възгледи.

Най-активният етап от творческото сътрудничество между Драгоманов и Шишманов, също и с много други български учени настъпва след 28 август 1889 г., когато украинският професор пристига в София по покана на българското правителство, за да преподава римска история във Висшето училище, оглавявайки и катедрата по световна история. Интересно е да се отбележи, че българското правителство предлага на М. Драгоманов длъжността ректор на Висшето училище, но той отказва тази висока чест с мотива, че ректорът трябва да бъде българин. Така за негов първи ректор е избран Александър Теодоров-Балан.

Присъствието на толкова известен учен в света и политически деец в София, какъвто е Драгоманов, предизвиква голям интерес от страна на българската общественост към украинската литература и Украйна като цяло. Благодарение на Драгоманов в България стават известни такива украински имена като Скворода, Костомаров, Воробкевич, Нечуй-Левицкий, Старицкий, Иван Франко, Олена Пчилка, Леся Украинка и др. С активната си дейност в областта на сравнителното литературознание и фолклора Драгоманов създава първите български украинисти, сред които с най-голям авторитет е Иван Шишманов. В трудовете си, започвайки от средата на 80-те години, Шишманов разглежда най-различни въпроси от украинско-българските литературно-обществени отношения. Той пише за първите български търговци в Украйна през XVI в. („Неофит Рилски – филолог“), за дейността на българските писатели и религиозни дейци Киприан и Григорий Цамблак през XIV и XV в., за мисията на Петър Парчевич при Богдан Хмелницки и др. Своеобразен връх в изучаването на традиционните връзки между нашите два народа е малката по размер, но много съдържателна статия на Иван Шишманов „Тарас Шевченко, неговото творчество и влиянието му върху българските писатели преди Освобождението“, публикувана в 16-та книжка на „Библиотека „Славянска беседа“ през 1914 г. Тази работа се превръща в ориентир за много изследователи, а някои нейни постановки са валидни и днес.

Проф. Драгоманов участва в създаването на първото българско научно-философско списание „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“, използвайки своя богат издателски опит и съдействието на Шишманов и Г. Живков – министър на просвещението. Атанас Илиев – известен етнограф, помага „Сборникът“ да започне да излиза. Това списание играе голяма роля в развитието на българската филологическа наука и литература. Неговите книги вдъхновяват няколко поколения български писатели, запознават учените от други страни с народно-поетичните традиции на българите.

„Сборникът“ значително допринася и за по-нататъшното развитие на украинско-българските

връзки, за изследването на двустранните фолклорни, литературни и културни контакти като цяло. Още в първия брой на списанието е публикувано фундаменталното изследване на Драгоманов „Славянските сказания за пожертване на собственото дете” [14].

Усилията на Драгоманов за създаването на „Сборника” се забелязват и в Украйна. Затова един от получателите на списанието в Харков М. Сумцов му посвещава отделна статия „Фолклорните изследвания на Драгоманов в българския „Сборник по фолклора”.

Драгоманов, Шишманов и други украинисти много допринасят за взаимното обогатяване и опознаване на украинския и българския народ, за формиране на художествено-естетическа система в литературата, за разработване на научни концепции за националното художествено развитие и създаване на научна преса и научни институции, посочвайки как от отделните факти се преминава към проблемите и перспективите за духовното развитие на целия народ, към приноса на всяка отделна нация в световната цивилизация [8].

В университета Михаил Драгоманов бързо печели заслужената любов и уважение на своите колеги и студенти. Овладейл българския език до съвършенство, Драгоманов очарова слушателите си със своето красноречие и ерудиция. Той излага пред студентите си огромно количество факти, анализира ги, но никога не прави изводи, предоставяйки тази възможност на слушателите си, които го възприемат като истински апостол на правдата и науката и като първия посланик на Украйна в Европа.

В продължение на шест години проф. Драгоманов участва активно в организацията на учебния процес във Висшето училище, съветва ръководството на Университетската библиотека какви книги да се поръчат от Европа, какви учебни планове и програми да се вземат от университетите в Западна Европа, участва в разработването на идейния проект за сградата на бъдещия Софийски университет.

След смъртта на М. Драгоманов съпругата му Людмила предлага на Софийския университет да откупи огромната му лична библиотека от 4350 тома за 10 000 лв. Въпреки че сумата и за онези години е много голяма, българската държава намира тези пари, защото специалната комисия, в чийто състав влизат проф. Любомир Милетич, проф. Д. Агура и проф. В. Златарски, установява, че в голямата си част Драгомановата библиотека се състои от „капитални и ценни съчинения от общ характер, купуването на които би направило голям и ценен принос в библиотеката на Висшето училище” [7].

Драгомановата библиотека, използвана от много български и украински учени и творци, сред които племенницата му Леся Украинка – дъщеря на сестрата на професора Олена Пчилка и първа братовчедка на Лидия Шишманова, и днес представлява интерес за много наши и чужди изследователи в областта на фолклора и славянознанието.

Проф. Драгоманов става важна част от научния елит на Софийския университет и от духовния и културния елит на младата столица на българската държава.

Димитър Иванов Шишманов (19.XI.1889 – 1.II.1945)

Единственият син на Лидия и Иван Шишманови, Димитър Шишманов, е известен български дипломат, политик, писател и полиглот. Завършил право в Женева (1913), той работи в съдебната система, но публикува драми, повести и разкази и е един от най-четените наши автори през 40-те години на миналия век. Интересува се от музика, театър, култура.

От 1935 до 1940 г. е пълномощен министър на България в Атина, главен секретар на Министерството на външните работи и изповеданията (1940–1943) в кабинета на проф. Богдан Филев. През есента на 1943 г. става министър на външните работи и вероизповеданията. Заема този пост до 1 юни 1944 г., поради което след 9.IX.1944 г. „Народният съд го осъжда на смърт чрез екзекутиране” [3]. Присъдата е изпълнена на 1 февруари 1945 г. Отменена е през 1996 г. с Решение № 172 на Върховния съд.

Твърди се, че лично Георги Димитров нарежда от Москва с телеграма да се запази неговият живот, както и този на световноизвестния хирург проф. Александър Станишев, но под предлог, че телеграмата е пристигнала със закъснение, те са разстреляни.

Димитър Шишманов няма наследници, поради което родът на проф. Ив. Д. Шишманов, водещ началото си от едноименната знатна средновековна династия от Второто българско царство, е прекъснат, а над името на сина ляга тежка забрава. Продължила с десетилетия, тя беше нарушена от великолепно задълбочено биографично изследване на проф. Е. Михайловска [4], изцяло изградено на документална основа.

Домът на семейството на ул. „Шипка” № 11

Домът на семейството става известен столичен салон, в който се срещат българските интелектуалци. В него ги привлича изключителната духовна атмосфера, създадена както от личното присъствие на домакините, така и от хилядите книги по стените, от картините и пианото, от многобройните реликви на изкуството, и се превръща в своеобразен център на духовност и култура. В него по идея на Л. Шишманова е основано първото музикално дружество в София, на което тя е избрана за подпредседател. Пак в този дом е основано първото Дружество за закрила и развитие на изкуството, в чиято дейност Л. Шишманова се включва с присъщото ѝ желание да следи и да подкрепя всяка културна проява. Така домът им се превръща в естествено средище на интелектуалния елит на България.

Сред гостите на хармоничната семейна двойка, която впечатлява с духовната си близост и с широките си културни интереси, с енергията си, насочена към служене на България, са Иван Вазов, Алеко Константинов, Иван Радославов, Михаил Арнаудов, писатели, художници, актьори, оперни певци, музиканти, университетски преподаватели, наши и чуждестранни учени и общественици, които са им близки и по научни, и по идейни схващания. Домът е център на българо-украинските връзки, тъй като Лидия Шишманова не забравя любовта си към своята родна Украйна.

Домът на „Шипка” 11, в който е израснал Димитър Шишманов и от който е отведен на екзекуция, веднага след смъртта му е национализиран, а срещу него е построен Домът на съветската наука и техника, поради което там са настанявани предимно руски граждани. През 1978 г. къщата е обявена за паметник на културата, затова в нея са забранени всякакви външни и вътрешни реформи.

След 1998 г. Институтът за паметниците на културата дава съгласието си къщата да бъде превърната в пивница с название „О! Шипка”, което буди недоумение. Дали не е дошло време да се сложи край на този срамен абсурд? Както в цял свят домовете на големите личности са превърнати в музеи, така и къщата на ул. „Шипка” № 11 трябва да се превърне в дом-музей на името на семейство Шишманови, за който по право да се грижи СУ „Св. Климент Охридски”. Така ще възстановим уважението, което дължим не само на личността на създателя му, но и на цялото семейство, допринесло със своите знания, енергия, култура и сили за изграждането на духовността и просперитета в следосвобожденска България.

Библиография

1. [Василев, Владимир]. Лидия Шишманова и театърът. // *Златорог*, 1937, № 3, с. 138–140. Подпис : Вл. В.
2. Дончев, Николай. Българската книга в чужбина.[Статия]. // *Родна книга*, Ед. лист, 27 апр. 1941, с. 10.
3. Жуківський, Василь. Димитр Шишманов – дипломат, письменик, онук Михайла Драгоманова. // *Драгомановски студии*. – София, 2011, с. 49–55.
4. Михайловска, Елена. Създадени сме и за размишление... Димитър Ив. Шишманов : Биография. – София : Изток-Запад, 2010. – 216 с.
5. НА БАН, ф. 11к, оп.2, а. е. 568, л. 198.
6. Омельченкова, М. 40 годишна културна дейност. // *Вестн. на жената*, № 627, 13 ноем. 1935, с. 2, 3.
7. Петкова, Лиляна. Личната библиотека на М. П. Драгоманов. // *Библиотекар*, 1989, № 3, с. 33–37.
8. Терзійська, Лідія. Драгоманівський слід в болгарській науці: Відголоски досліджень Драгоманова в болгарській науці. // *Драгомановски студии*. – София, 2008, с. 4–7.

9. **Ценен** дар за Университета : Завещание на проф. Ив. Д. Шишманов. // *Знаме*, 6, № 286, 16 дек. 1929, с. 2.
10. Цит. по : **Чилитгиров**, Стилиян. Моите съвременници. – София, 1955, с. 15.
11. **Шишманов**, Ив. Д. Баща ми като читалищен и театрален деец (Д. Е. Шишманов 1833–1875). // *Учил. преглед*, 1927, № 2–3, с. 320–333.
12. **Шишманов**, Ив. Д. Първото българско търговско училище на Д. Е. Шишманов в Свищов. // *Учил. преглед*, 1903, № 4, с. 349–358.
13. **Шишманова**, Л. Професор Шишманов като умствен работник. // Ив. Д. Шишманов, д-р Кръстев, Б. Пенев в спомените на съвременниците си. – София, 1983, с. 11–15.
14. **Якімова**, Антоніна. Розвиток традицій київської історико-філологічної школи у Софійському університеті „Св. Климент Охридський”. // Драгомановски студии. – София, 2008, с. 8–11.